

ÉLETÚTINTERJÚK. SZEMELVÉNYEK A XXI. SZÁZADI MAGYAR NŐK NYELVHASZNÁLATÁBÓL

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA
Miskolci Egyetem, Filozófia Tanszék
3515 Miskolc, Egyetemváros
horvath_julia@freemail.hu

Kivonat: A XXI. századi nőtípus című kutatás részeként az alábbiakban a tradicionális női szerepeknek a mai nyelvben előforduló nyomait, valamint az újonnan megjelenő sztereotípiákat gyűjtöttem össze a vizsgált célcsoport nyelvhasználatában. Az interjúk nyelvi vizsgálata újabb adalékkal szolgált a hipotézis alátámasztására, miszerint a megváltozott női szerepek sokszor szemben állnak a tradicionálisan elvárt szerepekkel, s mint olyanok, társadalmilag érzékelhető konfliktusokat okoznak. A felvett interjúk transzkripcióján keresztül nyomon követhetők a válaszadók fogalomértelmezési konstrukciói, és kirajzolódnak az interjúalanyok számára hangsúlyos területek (munka, család, karrier, párkapcsolat.). A köznyelvben használatos szókapcsolatok bizonyos számú ismétlődés függvényében, illetve bizonyos idő elteltével nemi sztereotípiákká válnak, és ezáltal a közbeszédnek keresztül a köztudat részévé válva újradefiniálják a társadalmi nemi szerepeket.

Kulcsszavak: társadalmi nemi szerepek, sztereotípiák, gender-marker, mentalitásváltozás

Bevezetés

A XX. század végére a férfi- és női szerepek összemosódása, a feladatok mintegy felcserélődése a nemek közötti erőviszonyok megváltozását idézte elő, és módosította a társadalmi nemek viselkedéséhez hozzárendelt elvárásokat. E szerepváltás eltávolodást mutat a hagyományosan elfogadott női attitűdtől. A kutatás célja korunk megváltozott társadalmi nemi szerepeinek behatárolása volt, különös tekintettel a napjainkban aktív korú magyar nők közéleti és magánéleti pozíciójának vizsgálatára, valamint a jelzett mentalitásbeli változások okainak és következményeinek feltárására.

A kutatás ezen belül is a megváltozott női viselkedésformának jellegében a férfi és a női mentalitásformák közötti átmenetet vizsgálta, mely folyamatban a nők mentalitása a hagyományosan elfogadott férfias jelleg felé tolódott el, vagyis az intermentalitás állapotába került.

A lokális, a korosztályos, majd a végzettséggel kapcsolatos, végül a családi állapot szerinti felosztást folyamatosan szűkítve alakult ki a vizsgálat célcsoportja: a 30-45 év közötti, felsőfokú végzettségű, egyedülálló vagy gyermekét egyedül nevelő, városban élő nők. Közös jellemző, hogy a megkérdezettek munkájukban, személyiségük kibontakoztatásában korlátok között érzik magukat. A témakörök megoszlása: közélet (munka, társadalmi tevékenységek) és magánélet (párvalasztás, család, szabadidő). A kutatás eredményeit hosszabb tanulmány összegzi. Jelen tanulmányban a vizsgálat nyelvvel és nyelvhasználattal is összefüggő szegmensét elemzem. Az elemzéshez a felvett életútinterjúkat használtam, és itt a korábban még nem közölt részeket idézem.

1. Kiindulópontok

A megváltozott társadalmi nemi szerepek ellenére mai társadalmunkban továbbra is a konvencionális elemek vannak túlsúlyban. A nemi sztereotípiák többek között állandósult szókapcsolatokban jelennek meg, melyek mindenki által ismert és használt címkéket hoznak létre, és a gyakori használattal beépülnek a társadalmi tudatba. Megfelelő számú ismétlés után egy-egy címke hangsúlyos nyelvi eszközzé, vagyis gender-markerré¹ válik.

A szociológiai értelemben vett sztereotip megnyilvánulások asszociatív (pl. adottságokkal kapcsolatos) és konceptualizált (pl. empirikusan vagy hallomásból átvett) tulajdonságokra, sokszor előítéletekre épülnek, melyek a beszélők aktív szótárában képzettségűtől és világnézettől függetlenül jelen vannak. E megállapítás az interjúk nyelvzetében is érzékelhető; íme néhány a leggyakrabban előforduló (régí és új) sztereotípiák közül:

- intelligens férfi – házias nő
- erős férfi – gyöngye nő
- életem párja
- a másik felem
- a férfi a főnök
- a nő legyen házias
- szerető feleség
- kemény férfi – kemény nő
- elnőiesedett férfiak – elférfiasodott nők
- sok vagyok
- ex barátnőm/barátom;
- az exem (stb.)

Az általános szerepelvárásokra először egy 1970-es évekbeli, német felmérés eredményeiből (SRO-skála)² következtethetünk, amelyben a felnőtt lakosság tagjai a szerintük kívánatosnak tartott férfi és női szerepköröket jelölték meg (Krampen 1979: 254-266). Néhány megállapítás egyszerű klisének tűnik, tartalmát tekintve azonban hordozza a nemileg fontosnak tartott, tipikus attribútumokat. A válaszadók a következő, kultúrkörünkre is jellemző nemi markereket tették:

1. A családban minden fontosabb döntés a férfi joga és felelőssége.
2. A nő munkába állása esetén is a férfi legyen a fő kereső, a nő pedig a háztartásért legyen felelős.
3. Egy nő számára fontosabb férjének karrierje, mint a sajátja.
4. A kisgyermekeket nevelő feleségek ne járjanak dolgozni, kivéve, ha a család anyagi helyzete miatt szükséges.
5. Ha ugyanarra az állásra hasonló képzettségű férfi és nő pályázik, a férfinak kellene azt megkapnia, mert neki egy családot kell eltartania. (A későbbiekben a válások számának növekedésével a férfinak előző családját/családjait támogatnia kell, amennyiben gyermek született.)
6. Egy férfiakból és nőkből álló csoportban férfi legyen a vezető.
7. A nő ne akarja túlszárnyalni a férfiakat.

8. A lányok lehetőleg nőies pályát válasszanak (pl. ápolónő, tanítónő stb.).
9. Ha egy diák és egy diáklány ösztöndíjra pályázik, inkább a diák kapja meg, mert jobb az elhelyezkedési esélyei.
10. A szülők és pedagógusok számára a fiúk szakképzése fontosabb legyen, mint a lányoké.
11. A lányok szakképzésének egyetlen indoka, hogy esetleg nem sikerül férjhez menniük, vagy elválnak.
12. Az ötlet, hogy a nők is futballozzanak, egyszerűen nevetséges.

Az általános közgondolkodás szerint a női feladatok egyben kötelességek, és leginkább a *reprodukciónak elősegítésére* épülnek; a férfival kapcsolatos feladatok pedig első sorban a háttér biztosítására és a *szakmányszerzésre* irányulnak. A viselkedési minták követése a tömeg (sokaság) részéről általában a konvenciók automatikus másolásából áll. A tv-műsorok, sorozatfilmek, magazinok vizuálisan és nyelviileg is a két nem közötti eltérést hangsúlyozzák (szerepjátékok), és a hagyományos szerepeket sulykolják. A kritikai médiakutatók (vö.: Habermas 1993, Habermas 1994, Hall 1997) a tömegkommunikáció felelősségét taglalják, mivel hatására létrejön egy mesterségesen létrehozott minta, amely a többség részéről, ipso facto követendő.

„A pallérozott női elme hideg csodálatot kelt”, és a nő veszt közben „ama bájaiból, melyek révén hatalmat nyer a másik nem fölött” – írta Kant : korának hölgyeiről (in: Kant 1764/2003), amikor a férfiakat „észorientáltak”, a nőket pedig egyszerű „érzelmi lénynek” minősítették, s ezzel irányt szabtak az elkövetkezendő néhány száz évre a nemi szerepek kiosztásában. De korban hozzánk közelebb eső példa is akad. Ki ne ismerné, sőt használná napjainkban a szépirodalomból közhellyé egyszerűsödött gondolatot Karinthytól, miszerint a férfi annyira férfias, amennyire nőtársa nőies³. Ebből egyenes úton következett ugyanis a másik sztereotípa is, hogy tulajdonképpen a nő „felelős” a férfi férfiaságáért. Ugyanakkor megjegyzendő, olyan triviális területen, mint a nemi szervek elnevezése, a XVIII. századig ugyanazon terminológiát használták. E szervek addig „nemtelenek” voltak, de rövidesen elválasztották őket egymástól, és önálló szavakat kaptak, mint pl. petefészkek és here (Hell 2006).

Persze akadt a férfiak körében is olyan, aki nem mindennel értett egyet – például Bourdieu –, szerinte: *a nők mindössze a férfiak nőkről alkotott nőképét testesítik meg*⁴. A viselkedésminták és nyelvhasználatuk elterjesztésében nagy szerepet játszik a média, a szépirodalom és a publicisztika. A társadalmi megerősítés rögzülését gyorsítja az új szókapcsolatok gyakori előfordulása is. A használatos sztereotíp attribútumok alkalmazása a közönségben automatizmust idéz elő, mintegy a minták kritikátlan átvételét, illetve követését. Egy 1980-as évekbeli kutatásban (H. Sas 1984) a magyarországi férfi-női elvárások a következők voltak:

- *Hagyományosan férfias, a külvilágban létezéshez szükséges tulajdonságok:* bátorság, lélekjelenlét, jártasság ügyek intézésében, pénzkeresés képessége, tudása, műveltség, politikai jártasság, szakmai-üzleti sikeresség, határozottság.
- *Hagyományosan nőies, a magánzférában szükséges tulajdonságok:* érzék a gyerekekreveléshez, tudjon takarékoskodni, érzelmi gazdagság, megértő legyen,

békétülés, lelki érzékenység, elfogadja házastársa tanácsait, családi harmónia biztosítása.

- *Hagyományosan egyik nemhez sem kötött:* pl. jó beszédképesség, okosság.

A fent idézett sztereotípiák jó része közel negyven évvel később, az általam felvett interjúkban is fellelhető, de a vélemények több ponton ütköznek a társadalmi nemi szerepek változása nyomán létrejött új szereposztással. Az egyén normatív elképzeléseiben többnyire a régi elemekhez igazodik, viszont jelenlegi élethelyzete új viselkedésformákat generál, amelyek az önmeghatározásra, de a másik nemmel begyakorolt viszonyára is hatással vannak. Az interjúrészletekben kirajzolódik, hogy a korábbi, férfiakkal kapcsolatos szóösszetételek közül napjainkra sok uniszexualizálódott, vagyis már nőkre és férfiakra egyaránt értendő. Például: tanult, intelligens, magabiztos, sikeres, karrierista, öntudatos, ambiciózus, határozott stb.

2. Interjúk

Az életútinterjúban nyitott kérdéssort használtam, hogy a válaszadó szabadon kifejtse gondolatait. Első helyen a bemutatkozás és az alapcélok felvázolása szerepelt, azután a tanulással, munkával és munkahellyel kapcsolatos terület taglalása, majd a párkapcsolat-család problémaköre. Legtöbbször fedőnevet választottak, amelyek játékoságuk mellett külön figyelmet érdemelnek. A hipertextként kezelt átirások (transzkripciók) megtartották az egyéni beszédstílust; elsődleges cél volt, hogy természetes közegében jelenjen meg a válaszadó aktuális problémavilága. Az idézett interjúrészletek minden esetben egy-egy hosszabb interjúból kiemelt elemek. Az életkor az interjú felvételének idejére nézve releváns adat.

2. 1. Bemutatkozások

Csillus, 39 éves nyelvtanár, elvált, két gyermekét egyedül neveli:

Én egy klassz nő vagyok. Nem kell aggódni, nem vagyok beképzelt, de álszerű sem. Alapjában véve jól boldogulok az életben, a tiszta dolgokat szeretem. Mindenben. Nagyon bírom a jó humorú, széles érdeklődési körű embereket. Alapvetően a másik feleletet keresem, akivel mindent jó csinálni, az ünnepnapokat, a hétköznapiakat, az örömet és a bánatot egyaránt megosztani, még ha ez közhelyesen hangzik is.

Ametiszt, 35 éves főkönyvelő, hajadon, egyedülálló:

Én csak egy hétköznapi (de talán mégsem?) lány vagyok. Szeretném megtalálni életem párját, persze idő és lehetőség híján néha naivan próbálkozva. Mit lehet tenni? Ahogy elnézem a lehetőségeket, azt látom, hogy a klasszikus értelemben vett „nőiesség” már nem divat. Gondolkodó nőként az agyilag lehalóban lévő emberi faj utolsó próbálkozása vagyunk, de a vég előtt még reneszánszunkat fogjuk élni, valszleg abszolút magányban.

Lavinanő, 43 éves innovációs részlegvezető, elvált, egy felnőtt fiú édesanyja:

Én egy hülye romantikus alkat vagyok, aki végignézi, és ha kell, végigsírja a szerelmes filmeket a tévében. Akárhányszor nézem meg vagy olvasom a Rómeó és Júliát, még mindig reménykedem egy másik befejezésben. Ez az egyik felem. A másik viszont szeretne sikeres lenni, hódítani, de ez nem nagyon megy. Túl sokat

várok el a férfiaktól, azt hiszem. A munkahelyen még csak-csak megy a lavírozás, de a magánéletben már közel sem. Talán egy hallgatóg rhodéziai férfival kellene megismerkednem, aki csak a vállára vet, meg sem kérdezi, hogy vele akarok-e menni vagy nem. Persze úgylis igen.

Csacsinyúl, 34 éves egészségügyi menedzser és főnövér, hajadon, egyedülálló:

Ha nagyon be kellene mutatkoznom, legszívesebben ezt írnám: én egy kétéves fekete, lógófülű francianyuszi-lány vagyok, aki nagyon eleven. Foglalkozásom: nyuszi, plusz másodállásban szőnyegbontó. Fekete a szemem és ateista vagyok, a testalkatom tisztára nyuszi, azt mondják többen, hogy dagi vagyok. Életcélom, hogy szeretnék egy helyes, lógófülű fiú törpenyulat, aki 1-2 év múlva megajándékozna sok kis törpenyúlal. Nagyon szeretem a zöldséget. Most valami szexivel kellene folytatni, azzal nem is lenne gond, hanem az ésszel. A produkció a probléma. A nő mint dolgoztatható báb-elmélet törlése. Delete! De ez lehetetlen, így hát marad a nyusziág.

A fenti szövegben előforduló tradicionális sztereotípiák a többi interjúban is megtalálhatók. Például, hogy az emberek életük folyamán a *másik felület* keresik, vagy olyan párt, partnert, *akivel jók a hétköznapok és az ünnepek is*, akivel *meg lehet osztani örömet és bánatot*, vagy éppenséggel olyan férfitárs szükséges, aki nem kérdez, csak a *vállára veti a nőt, mint a zsákmányt*, majd következik az általános főcél: *sok-sok utóddal ajándékoz[za] meg*. Újonnan használatos sztereotípiá, amit a nők már mernek állítani önmagukról, hogy: *klassz és/vagy nő vagyok, beleváló csaj vagyok, okos vagyok*, de azért a fenti riportalány is szabadkozva hozzát teszi, hogy: *de nem beképzelt*. Emellett megjelenik a *gondolkodó nő* kollokációja; amit gyakran szembeállítanak a *klasszikus értelemben vett nőiességgel*, mely ma már *nem divat*. Az interjúszövegekben felbukkan a *nő mint dolgoztatható báb* allegóriája is, ami már határozott ellenállást jelez a tradicionális elgondolásokkal szemben. Onnan pedig egyenes út vezet a fordulathoz, mert a mai nő egyre gyakrabban felteszi magában a kérdést, hogy: *talán túl sokat várok el a férfiaktól?* A pesszimistább alkat ezzel szemben magányt jósol nőtársai számára, amit, ha bekövetkezne, nem szégyenként élne meg – ahogyan évszázaddal korábban ősei még igen, hiszen a *vénlányság* neki sztereotípiája egyenlő volt a „*leboszorkányozással*” –, hanem lehetséges életformaként.

Az idézett sztereotípiák tartalmazzák a főbb tradicionális gender-komponenseket, néhány ponton visszanyúlnak a régmúltba, ugyanakkor érzékenyen jelzik a társadalmi nemek szerepbeli változásait. A nőnek a férfihoz viszonyított önképében a *pars pro toto* elgondolás a mai napig domináns. A test és általában a női individuum feltétlen odaadása és önfeláldozása, többnyire már csak metaforákban jelenik meg, mégis megmaradt jó néhány sztereotípiá, amit interjúalanyaim is használtak (pl. *a nő a férfi oldalbordája*; *a nő a férfi éke*; *a férfi a teremtés koronája*, *a nők monogámok*; *asszonynak fegyvere a nyelve*, *a nő a lélekdús*, *a férfi a racionális* (stb.)). Az újonnan használatos szókapcsolatok viszont a nők individuális megerősödését jelzik, és némi iróniával ugyan, de már kevesebb beletörődéssel az alárendelt nem szerepkörébe.

2. 2. Munkahely, karrier

Macskagyökér, 33 éves jogász, újságíró, elvált, egyedülálló:

Az önmegvalósítás számomra nemcsak a munkában való kiteljesedést jelenti, ugyanolyan fontosak az emberi kapcsolatok, a párkapcsolat, gyerek, család, barátok. Legbüszkébb a munkahelyi vagy egyéb önálló, kreatív teljesítményeimre vagyok. De ha lett volna kiemelkedő teljesítményem a családi életben, arra is büszke lennék. Bár, ezeket a dolgokat nem is lehet teljesítményként mérni... A karrier szerintem csak a magánélet után következhet, de önmagában egyik terület sem elég. De azért fontosabb a magánélet, de mégsem lennék boldog, ha közben mondjuk munkanélküli lennék. Egyedülálló vagyok, bár van egy macskám, de nem élünk együtt.

Irma Te Édes, 42 éves reklámmenedzser, hajadon, egyedülálló:

Egyik barátnőm, és kolléganőm is egyben éppen azon mesterkedik, hogy észrevétlennek tettebbe magát. Nem úgy, hogy nem dolgozik, mert a piros pontokat azért begyűjti kávéfőzéssel, reprezentációval – jellemző, hogy a férfifőnök ezt díjazza jobban, és nem az értelmet. Szóval szűrkiti magát. Az ötleteit csak cseppenként adagolja, de néha el kell viselnie, hogy az újítások nem az ő nevében futnak. Mondtam neki, hogy én hagynám a helyében, és szorgalmasan főzném a kávé, mire azt válaszolta, hogy az viszont kevés, mert manapság a munkahelyen is többfunkciósna kell lennie egy nőnek.

Tetraéder, 31 éves orvos, hajadon, egyedülálló:

Szerintem alapvetően a vetélkedést kéne kiiktatni ebből az egész pitéből, mert addig csak harc van a nemek között, amíg erről van szó, és nem a másik elismerése a lényeg ugyanolyan mértékben, mint ahogy saját magamat elismerem. És hálísten, azért mindenkinek van erénye a maga területén. Én még mindig tanulok, és tudok is már valamit, de egy ugyanilyen korú segédmunkás férfinak mégis nagyobb szava van egy közértil nézeteltérésnél, mint nekem. (Elnézést, nem nézem le a fizikai munkásokat). A szüleim szerint azok a nők tanulnak állandóan (mint én is), akik nem tudnak férjhez menni.

Loreley, 37 éves tanárnő, elvált, egy kislány édesanyja:

Engem egyszer azért mellőztek három hónapig, mert egy értekezleten a vezetőse ellenében fölvezoltam a helyes stratégiát, mire jutalomból pihibe tettek. Azalatt a főnökék az ötleteimet a sajátjukként kidolgozzák, azt hitték, hátha közben elfelejtem. Nem felejtettem, de nem is teszek több javaslatot, viszont titokban állásinterjúkra járok. Megjegyzem: nem tanári területen. De lehet, hogy ott is baj lesz egy ilyen macsónővel, amilyen én vagyok.

Interjúalanyaim között több felsővezető pozícióban dolgozó nővel találkoztam. Ismerve az odavezető utat, néhányan megjegyzik, hogy képzettségük és bizonyított ambícióik alapján több női vezetőt kellene találnunk a jelenleginél, de a kialakított nemi sztereotípiák behatárolják lehetőségeiket. Az általánosan elfogadott sztereotípiá szerint vezetőnek lehetőleg férfit válasszanak, aki határozott, szakképzett és lojális. Ugyanakkor a „kollektív társadalmi elvárás” szinte teljesen figyelmen kívül hagy olyan női tulajdonságokat, amelyek egyben sztereotípiák is, viszont a jó vezető ismérvei lehetnek. Például: *beleérző-képesség, kompromisszumkészség, körültekintés, kommunikációs készség, megértés, belátás* (stb.).

Másfelől az *üvegplafonként* emlegetett jelenség (ez is érdekes összetétel: amolyan nőies érzékenységgel megalkotott kép, mely bevonult a köznyelvbe), miszerint a nő magasabb pozíciókat soha el nem érhet, legföljebb „alulról” szemlélheti, s mint olyat, szintén bizonyos sztereotípiáknak köszönhet. Pl.: *a karrier csak a magánélet után következhet, a család ellátása nem produkció, a nemek közötti harc a férfi javára dől el* (stb.). Ugyanakkor a mai nők már merik önmagukkal kapcsolatban használni azokat a kifejezéseket, hogy: *önmegvalósítás, kreativitás, siker, szakértelem, és egyenlő elismerést* kérnek mindkét nem részére. Érdekesség, hogy a munkanélküliség, pontosabban a házon kívüli munkavégzés hiánya szegyetlenjes állapot egy mai nő számára, holott korábban a háztartásbeliség elfogadott és elegendő státus volt.

2.3 Párkapcsolat

Pepita, 36 éves termékmenedzser, elvált, egyedülálló:

Néha úgy érzem, hogy más vagyok, mint a többi nő. Az átlagnál erősebb az intellektuális oldalam, viszont az átlagnál kevésbé vagyok házias... A sikereimet fenntartásokkal fogadják a férfiak. Sokszor okosabb, műveltebb, ügyesebb vagyok náluk, és ők kitérnek, ha rájönnek, hogy túlnőhetek rajtuk. A segítőkészség, biztonság, befogadás női tulajdonságok, ezzel szemben az önállóság és nyitottságban vagyok erős. Azt gondolom, a nőies tulajdonságokat is erősíteni kéne magamban, különben nagy baj lesz!

Cynderella, 33 éves ügyfélszolgálati ellenőr, elvált, két gyermek édesanyja:

Nálunk otthon édesanyám konkrétan nem nevelt semmilyen szerepre. Apám volt a domináns, ezt elfogadtam, anyám pedig tiszteletben tartotta. Én egyenrangú partnerekkel (apa-anya) képzelem a saját családomat. Nem lesz könnyű, mert a mai nő önállóságra képes, határozott elképzelésekkel rendelkező, a férfiakkal önmagát egyenrangúnak tekintő, aki el is várja, hogy egyenrangúként kezeljék. A férfiakkal eleinte jó a viszony, de később tartani kezdenek tőlem. A barátnőimnek is ugyanez a problémája.

Pántlika, 41 éves vállalatigazgató, elvált, látogatókapcsolatban él:

Nekem klasszikus értelemben vett családra lenne szükségem, de valahogy soha nem kerülök ilyen helyzetbe. A munkahelyemen férfi-teljesítményt és határozott fellépést várnak tőlem a beosztottjaim. Otthon meg gyűgögest és gyámolítást vár tőlem a partnerem, és, hogy kimossam gatyáit. Eddig azért nem lett gyerekem, mert nem találtam megfelelő apukát. És ha belegondolok, hogy a gyerek mellett őt mint családfőt is rendszeresen „tisztába kell tennem”, és rendszeresen mosni a gatyáit, már nem is annyira vágyom rá.

Countrygirl, 31 éves operátor, hajadon, kisleányt egyedül neveli:

A mai elnőiesedett pasik nem érzik eléggé férfinak magukat egyes nők mellett. Az biztos, hogy amíg én is szexi cuccokban jártam, és még gondolataim is voltak mellé, féltek tőlem a férfiak. Ezért most nem tudom, melyiket ne hangsúlyozzam. Talán a nőiességet, ami egyébként nagyon kényelmetlen, és ma már megnézem, kinek a kedvéért veszek fel magas sarkút! Persze ez sem jött be, mert a pasiknak önmaguk csillogtatása a lényeg, és könnyebb az élet, és persze a sumákolás is egy

egyszerű lányka mellett. Aki meg tényleg butább, az meg persze hogy nem akarja, hogy ezzel folyamatosan szembesítsék.

A magánéleti problémakör szinte minden válaszadót végigkísérte élete folyamán. Mivel legtöbbször klasszikus családból érkeztek, ahol a férfi volt a családfő (*apám volt a domináns, ezt elfogadtam, anyám pedig tiszteletben tartotta*) vagy, ahol az anya volt a domináns, ott a külvilág előtt kollektíven hallgattak róla, és kifelé azt mutatták, amit a közvélekedés elvárt, a férfidominanciát. Viszont majdhogynem kivétel nélkül megjegyzik, hogy ők egyenrangú partnerkapcsolatot szeretnének, amiről a fenti válaszadó is új sztereotípiát használva vélekedik: *nem lesz könnyű, mert a mai nő önállóságra képes, határozott elképzelésekkel.* Az interjúk jellemző mondata, hogy: *nekem klasszikus értelemben vett családra lenne szükségem, mely kijelentést követi az új sztereotípiára: de eddig azért nem lett gyerekem, mert nem találtam megfelelő apukát.* A partner kiválasztása tehát ugyanolyan gondossággal folyik, mint évezredekkel korábbi kultúrák követőinél (ld. achék – Brazília)⁵, s látható, hogy a partner megfelelése minden körülmények között igen fontos szempont a mai, megváltozott mentalitású nők körében is. Új állandósult szókapcsolat ebben a kontextusban a *látogatókapcsolat* elnevezés, ahogyan a válaszadó *nem-együttélős* viszonyát nevezte.

A megkérdezettek helyzetüket, problémáikat általában a fentiekhez hasonlóan meglepő őszinteséggel és tisztánlátással magyarázták. A jó tulajdonságként megjelölt kollokációk mára ez egykori tipikusan tradicionális férfitulajdonságok közül kerülnek ki (*erős intellektuális oldal, önállóságra képes, határozott elképzelések, szaktekintély* (stb.)), és azok minősítése gyakran kemény szembenézés a jelennel: *a nőies tulajdonságokat is erősíteni kéne magamban, különben nagy baj lesz.* Persze a kritikát az *elnőiesedett férfiak* sem ússzák meg, akik *félnek a nőtől, mert túlnőhet rajtuk*, és még mindig ott tartanak, hogy: *a nőnek kell biztosítania férje karrierjéhez a háttérrel vagy, hogy a női test a férfi vágyának kielégítésére szolgál.*

3. Nyelv és stílus

Az interjúrészletek érzelmi fordulatokkal és képekkel tüzdelte, szubjektív vallomások, gyakoriak a vicces, ironikus megnyilvánulások, de olykor megjelenik a düh és az elkeseredettség. A válaszadók sokszor használnak szexuális szimbolikát. Az írott beszéd stílusában többnyire szenvedélyes. A józanság olykor bonyolult érveléssel párosul, súlyos tanulságok születnek vagy egy elnagyolt általánosítással az érvek kifulladásra. A nők önmaguk bemutatásához gyakran valamely, a nőiességhez kötött asszociatív elemet használnak (pl. *vadmacska, nyuszi, cica, tenger, melegség, vágyakozás, a Hold*), és gyakori a nőiességet hangsúlyozó vagy arra utaló jegyet tartalmazó fedőnév használata is (pl. *Cicamaszat, Tigerwoman, Loreley, Süsükirálylány, Rockmami*), amivel nemiségüket megerősítendő, visszanyúlnak a tradicionálisan nőiesnek tartott markerekhez.

Az interjúk szövegeiben jól láthatók a nyelvben előforduló tipikus, mesterségesen létrehozott nemi különbségek, melyek többnyire a biológiai nemhez köthetők (képességek, adottságok), a társadalmi nemhez pedig inkább a feladatok és besorolások vagy fogalmak tartoznak. A szókapcsolatokban megnyilvánuló nemi sztereotípiák világosan jelzik az aktuális elvárásokat, valamint azt, hogyan, és merre változik a nő- illetve a férfiideál. A mai gender-markerek szemben állnak a korábbi tradicionális sztereotípiákkal: a *határozott a befolyásolhatóval, a harsány a visszahúzódóval, az agresszív a szelíddel, az öntudatos az alárendelttel, a racionális az érzelmivel, az erős a gyöngével, az okos a butával, az*

egyedülálló a családos (stb.), és mindeközben átrendeződnek nemcsak a sztereotipikus női-, hanem a férfi-attribútumok is. Utóbbiak változása lassúbb, mivel a férfi-attribútumok nem hordoznak egymással oly mértékben ellentétes tartalmakat, mint a női attribútumok, bár az *elnősiedett férfiak* kifejezésnél ellentéteesebbet – amennyiben konvencionálisan gondolkodunk – aligha találunk (nagy is a tiltakozás). A közbeszédben előforduló egyik legelterjedtebb és leggyakrabban hangoztatott sztereotípiát, a „szőke nőség” is beférkőzött a maskulin világ értékrendjébe, mivel a férfiak gondolkodás nélkül „leszőkézik” a hibát hibára halmozó vagy butaságokat kérdező férfitársaikat.

Összegzés

A nyelvben tehát a modern nőkép új attribútumai jelennek meg az idézett kollokációkban. A köznyelvben megjelenő szókapcsolatok bizonyos ismétlésszám és idő elteltével nemi sztereotípiákká válnak, és a közbeszéden keresztül a köztudat részeként újradefiniálják a társadalmi nemi szerepeket. Férfi és nő, kvalifikációjában megváltozott szerephez jut. Az interjúkban megjelenő vélemények – ha csupán nyelvi szempontból vizsgáljuk is őket –, arra utalnak, hogy a nemek jelenleg egymás „felségterületén” kalandoznak. Világosan látszik, hogy a köznyelvben megtalálható, korábban használatos szóösszetételek és azokhoz tartalmilag kapcsolódó tradicionális elvárások jó része nemileg semlegessé vált. Értelmezési tartománya mindkét nemre vonatkozhat, ami pszicholingvisztikai szempontból a férfi és női mentalitás egymáshoz közeledését jelzi. Ezzel együtt azonban igaznak látszik Nagl-Docekal megállapítása, miszerint a nő az, és még mindig az, amivé a férfi alakította (Nagl-Docekal: 2006). A társadalmi nemi szerepek konvencionális határainak átlépése folyamatban van, és a *csak férfias* és *csak nőies* személyiségjegyek idővel teljesen eltűnhetnek. Az egyén – akár nemétől függetlenül – az intermentalitás állapotába kerül, illetve felveszi annak jellemző attitűdjeit. Hogy azok pontosan mifélék, abból kaptunk kis ízelítőt a fentiekben.

Jegyzetek

¹ Az általánosan elfogadott nőkép változásának nyelvi nyomai között a legerősebb gender-markerek erősen sztereotip jellegűek, pl. jó, szép, szőke (vö. Kegyesné Szekeres Erika 2005).

² SRO = Sex-Role Orientation..

³ „Ha egyedül vagyok a szobában, akkor ember vagyok. Ha bejön egy nő, akkor férfi lettem. És annyira vagyok férfi, amennyire nő az, aki bejött a szobába” (Karinthy 1925).

⁴ „(...) A férfiak által lenézett vagy nagyvonalúan elnézett magatartásformákban a nők csak azt a nőképet valósítják meg, amelyet a férfiszemlélettől kaptak.” (Bourdieu 1994).

⁵ Az achék körében nem ismeretlen a házasságon kívüli szexuális kapcsolat. Aché asszonyok, akiket megkértek, hogy nevezzék meg gyermekük apját, gyermekenként átlagosan 2,1 férfit neveztek meg. A nők gyakrabban választottak szeretőnek jó vadászokat, mint olyanokat, akiket rossz vadásznak tartanak. Mindez jelzi, hogy a nők részéről a „jó minőség” iránti ösztön dominál, vagyis, hogy gyermekeik színvonalas géneket örököljenek.

Irodalom

- Bourdieu, Pierre 1994. *Férfiuralom.* (szerk. Hadas Miklós) Budapest: Replika.
- Habermas, Jürgen 1993. Further reflections on the public sphere. In: Calhoun, Craig (ed.) *Habermas and the Public Sphere.* Cambridge, Massachusetts & London: MIT Press.
- Habermas, Jürgen 1994. *Válogatott tanulmányok.* Budapest: Atlantisz.
- Hall, Stuart (ed.) 1997. *Representations: Cultural Representations and Signifying Practices.* London: Sage.
- Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest: Áron Kiadó,
- Kant, Immanuel 1764 / 2003. Megfigyelések a szép és a fenséges érzékeléséről. In: Ábrahám Zoltán (szerk.) *Prekritikai írások 1754-1781.* Budapest: Osiris.
- Karinthy Frigyes 1925. Levél H. G. Wells-hez. In: Karinthy Frigyes: *Capillária.* Budapest: Magyar Helikon.
- Kegyesné Szekeres Erika 2005. *Kollokációk: nemi sztereotípiák és gender-markerek.* www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/kegyesne-szekeres.rtf.
- Krampen, Günter 1979. Eine Skala zur Messung der normativen Geschlechtsrollen Orientierung. *Zeitschrift für Soziologie*, 3.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia.* Budapest: Áron Kiadó.
- H. Sas Judit 1984. *Nőies nők és férfias férfiak. A nőekkel és a férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja.* Budapest: Akadémiai Kiadó.